

Tonga

LAO KI HE KELI PETŌLIUME

VAHE 20.05

Tohi Lao Fakatonutonu 2020

Tonga

LAO KI HE KELI PETŌLIUME

Fokotu'utu'u 'o e Ngaahi Kupu

Kupu

1	Hingoa nounou.....	5
2	‘Uhinga‘i lea	5
3	Fakangatangata ‘o e fakatotolo fekumi mo e keli petōliume	6
4	Ko e ni‘ihi ‘e ngofua ke nau kole.....	7
5	Founga fai ‘o e kole´	7
6	Ko e ta‘e ‘aonga ‘o ha kole.....	8
7	Laiseni fakatotolo	8
8	Aleapau petōliume	9
9	Aleapau petōliume taautaha ‘i ha feitu‘u ‘oku lahi hake ‘i he maile tapafa ‘e 2,000	9
10	‘Oatu ha laiseni fakatotolo pe aleapau petōliume	9
11	Fanongonongo kau ki hono fakahoko, fakangata etc. ‘o ha aleapau petōliume	9
12	Ngaahi Tu‘utu‘uni.....	10
13	Ngofua ke hū ki ha konga fonua ke fetongi ‘a e tokotaha na‘a ne ma‘u´	10
14	Ngaahi mafai faka-lao pe faka-pule fakapalataha.....	11
15	Tamate‘i ‘o e Lao ki he ngaahi makakoloa.....	11

TEPILE

12

KO E TOHI KOLE KI HA LAISENI FAKATOTOLO PE KO HA ALEAPAU
PETŌLIUME

12

LAO KI HE KELI PETŌLIUME

**KO E LAO KE TU‘UTU‘UNI ‘A E NGAahi FOUNGA KAU KI HONO
 ‘OATU HA LAISENI FAKATOTOLO MO E ALEAPAU PETŌLIUME ‘I
 HE‘ENE LAVE KI HE FAKATOTOLO, KUMI MO E KELI PETŌLIUME
 ‘I HE PULE‘ANGA ‘O TONGA PEA MO KAU KI HE ME‘A ‘OKU
 FELAVE‘I MO IAKO E LAO KE TU‘UTU‘UNI ‘A E NGAahi FOUNGA
 KAU KI HONO ‘OATU HA LAISENI FAKATOTOLO MO E ALEAPAU
 PETŌLIUME ‘I HE‘ENE LAVE KI HE FAKATOTOLO, KUMI MO E
 KELI PETŌLIUME ‘I HE PULE‘ANGA ‘O TONGA PEA MO KAU KI HE
 ME‘A ‘OKU FELAVE‘I MO IA¹**

Kamata'anga [30 ‘o Sanuali, 1970]

1 Hingoa nounou

‘E ui ‘a e Lao ni ko e Lao ki he Lao ki he Keli Petoliume.

2 ‘Uhinga‘i lea

‘I he Lao‘ni, tuku kehe ha ‘uhinga kehe ‘e tu‘utu‘uni ‘e hono ngaahi kupu —

“**laiseni fakatotolo**” ko ha laiseni kuo ‘oatu ‘o fakatatau ki he Kupu 7 ‘o e Lao‘ni ‘a ia ne fakamafai ‘a e taha ma‘u laiseni’ ke ne fakatotolo ki he petōliume’;

“**ngāue fakatotolo**” ko ha ngāue ‘e fai fetu‘utaki mo e fakatotolo ‘o e petōliume’;

“**matātahi**” ko e fonua ‘oku taupotu ki tahi ‘a ia ‘oku tautaufetongi pē ‘ene ‘ufi‘ufi ‘e he tahi mo ‘ene mōmoa lolotonga e hu‘a mo e mamaha ‘a e tahi’ pea mo e fonua kotoa ‘oku ‘i he loto’ fute ‘e 50 mei he ngata‘anga ‘o e taumālie ‘a e tahi’;

“**fonua**” ko ha fonua pē ‘i ‘uta ‘i he loto Pule‘anga Tonga’ pea kau ai mo e fonua ‘i tahi ka ‘oku hoko mai pe tau mai ki he fonua ‘i ‘uta ko ia;

“**taha ma‘u laiseni**” ko ha taha kuo ‘oatu ki ai ha laiseni fakatotolo fakatatau ki he Kupu 7, pea ‘e kau ki ai mo hono ngaahi ‘ea fakalao pe ko ha ni‘ihi te nau ma‘u ‘enau totonu fakalao meiate ia;

“**Minisita**” ‘oku ‘uhinga ki he Minisita ‘oku ne tokangaekina e fonua;²

“**fonua ‘i tahi**” oku ‘uhinga ko e katoa ‘o e ngaahi fonua ‘i lalo tahi ‘oku ‘i loto ‘i he ngaahi potutahi ‘o e ‘otu motu, ngaahi potutahi fakalotofonua, potutahi fakafeitu‘u, potutahi fakahisitolia mo e kongā tahi faka‘ekonomika mavahe ‘o e Pule‘anga;³

“**fonua ‘i ‘uta**” ko e katoa ia ‘o e ‘elia ‘o e ngaahi motu ‘i Tongatapu, ‘Eua, Ha‘apai, Vava‘u pea mo e ngaahi motu kehekehe ‘i he loto Pule‘anga ‘o Tonga’, kau ai mo e ngaahi matātahi ‘o e ngaahi motu ko ia’;

“**taha**” kau ki ai mo ha kautaha;

“**petōliume**” ‘oku ‘uhinga ia ki he —

- (a) fakataha faka-natula ‘a ha ongo ‘elemēniti ‘e ua ko e haitokena mo e kaponi tatau pē pe ‘oku’ na anga kasa, anga vai pe anga fefeka, ka ‘oku ‘ikai ke kau ai ‘a e makafefie pe maka ukamea pe ha toe fa‘ahinga maka ‘oku tanu fakaholoholo ‘i he lalo kelekele’ ‘a ia ‘e lava ke ma‘u mei ai ha lolo ‘aki hono fakatafe‘aki ‘a e afi;
- (b) ko ha tuifio faka-natula ‘a e haitokena’ mo e kāponi’, tatau pē pe ‘oku anga kasa, anga vai pe anga fefeka;
- (c) ko ha tuifio faka-natula ‘a e taha pe lahi ange ‘a e haitokena mo e kāponi’, tatau pe ‘oku nau anga kasa, anga vai pe anga fefeka pe ko ha taha pa lahi hake ‘i he ngaahi kasa ko eni ko e haitokena, salafaita, naitokena, hiliume mo e kāponi taokisaiti pea kau ki ai mo ha petōliume ‘a ia ‘oku faka‘uhinga‘i ‘i he palakalafi (a), (b) pe (c) ‘o e fa‘ahinga’ ni ka kuo ‘osi foki ki hono nofo‘anga fakanatula’;

“**aleapau petōliume**” ko ha aleapau kuo fai ‘e he Kapineti mo ha taha pē ‘oku’ne fie fakatotolo, fekumi pe keli petōliume ‘i he Pule‘anga ‘o Tonga’ ‘o fakatatau ki he Kupu 8 mo e Kupu 9 ‘o e Lao’ni.

3 Fakangatangata ‘o e fakatotolo fekumi mo e keli petōliume

- (1) ‘E ‘ikai ngofua ki ha taha ke ne fakatotolo, fekumi pe keli petōliume pe te ne fai ha fa‘ahinga me‘a ‘e fakataumu‘a ki he fakatotolo’, fekumi pe keli petōliume ‘i ha kongā fonua pē tuku kehe ‘oka toki fai ‘aki ‘a e mafai ‘e foaki ‘e ha laiseni fakatotolo pe ha aleapau petōliume ‘a ia kuo ‘oatu pe fai ‘o fakatatau ki he ngaahi tu‘utu‘uni ‘a e Lao’ni.
- (2) Kuo pau ke lau kuo halaia ki he hia ha taha pē kuo ne maumau‘i ‘a e kupu’ni, pea ka fakamaau‘i ‘o ‘ilo ‘oku mo‘oni te ne ngāue popula ‘o ‘ikai lahi hake ‘i he ta‘u ‘e 2 pe ko ha mo‘ua pa‘anga ‘o ‘ikai lahi hake ‘i he \$5000 pe ko e

fakatou hilifaki ‘a e tautea ngāue pōpula mo e tautea pa‘anga’; pea ‘e lava ke fa‘ao kotoa mo e ngaahi mīsini, ngaahi me‘angāue, falengāue, ngaahi fale mo e ngaahi koloa kehe fakataha mo ha makakoloa pe toe me‘a kehe ‘a ia ‘e ‘ilo ai pe fakamo‘oni‘i na‘e ma‘u mei he kongā fonua ko ia’ na‘e ta‘e fakalao hono fakatotolo’, fekumi pe keli.

4 Ko e ni‘ihi ‘e ngofua ke nau kole

- (1) ‘Ilonga ha ni‘ihi ‘oku nau fie fakatotolo, fekumi pe keli petōliume ‘e ngofua ke nau kole ‘o fakatatau mo e ngaahi tu‘utu‘uni ‘a e Lao‘ni ke ma‘u ha‘anau laiseni fakatotolo pe ko ha aleapau petōliume ke nau ngāue‘aki ‘i ha kongā fonua pē.
- (2) Ko e tohi kole laiseni fakatotolo pe aleapau petōliume kotoa pē ‘i he Lao‘ni kuo pau ke fakakaukau‘i pea tali pe ta‘e tali ‘e he Kapineti.⁴

5 Founga fai ‘o e kole⁵

- (1) Kuo pau ke fai ‘a e tohi kotoa pē ‘i he sīpinga ‘oku hā ‘i he Tepile ki he Lao‘ni, pea kuo pau ke fakatu‘asila ki he Minisitā’ ke toki fakakaukau‘i ‘e he Kapineti.
- (2) Ko e ngaahi tohi kole kotoa ‘e fai ‘i he kupu‘ni kuo pau ke ‘omi fakataha ia mo e ngaahi totongi ‘e tu‘utu‘uni’.
- (3) Kuo pau ke fakapipiki ki he tohi kole’ ha tatau ‘e 2 ‘o ha mape faka-Pule‘anga ‘o ha ngaahi kongā fonua pe ko ha kongā ‘o ia ‘a ia kuo fakamahino‘i ai ‘a e ngaahi ngata‘anga ‘o e ‘ēlia ‘oku fai ki ai ‘a e kole laiseni fakatotolo pe ko e aleapau petōliume’; pea kapau ko ha kole laiseni fakatotolo kuo pau ke ‘omi fakataha mo e kole’ ha fakamo‘oni pau ‘oku fakaangaanga ‘a e tokotaha kole’ ke ne fai fakamaatoato ‘ene fakatotolo ‘i he kongā fonua ko ia ‘oku ne kole ki ai.
- (4) Kuo pau ke ‘oatu ‘e he toko taha kole’ ‘i ha fekau ‘e he Minisita’ ha fakamo‘oni mahino ‘a ia ‘e pehē ‘e he Kapineti ‘oku totonu ke ma‘u mai kau ki hono tu‘unga faka-pa‘anga’ mo fakatekinikale’ fakataha mo hono ivi ke fai ki he ngaahi tu‘utu‘uni mo e ngaahi tu‘unga ‘a e laiseni fakatotolo pe ko e ngaahi kupu ‘o e aleapau petōliume’; pea kapau ‘e ‘osi e māhina ‘e 3 mei he fekau ‘a e Minisitā’ ‘oku te‘eki ke ma‘u mai ha fakamo‘oni mahino kuopau leva ke lau ‘a e kole’ ia kuo ta‘e‘aonga mo ‘ikai hano toe ivi, tuku kehe ‘o ka toe fai ha finangalo kehe ki ai ‘a e Kapineti’.
- (5) Ko e fakamafala kotoa kuo fakakau mo ‘oatu ki he Kapineti’ ‘i ha kole kuo fai ‘o fakatatau ki he Lao‘ni, kuo pau ke lau ia ko e me‘a fakapulipuli.
- (6) Kapau ‘e fiema‘u ‘e taha ha laiseni fakatotolo pe aleapau petōliume ke ha kongā fonua kehekehe ‘e 2 pe lahi hake kuo pau ke nau takitaha pē ‘a e kole makehe.

6 Ko e ta'e 'aonga 'o ha kole⁶

Kapau ne 'ikai ke fakamo'oni ki ha aleapau petōliume 'a e kautaha 'oku' ne kole' pe ko hono hoko', pe kuo 'ikai ke totongi 'e he kautaha ko ia' pe ko hono hoko' 'a e totongi 'oku tu'utu'uni' 'oku te'eki 'osi e māhina 'e 6 mei he 'aho ko ia na'e tali ai e kole', 'e ngata leva 'a e totonu 'a e tokotaha kole' ki he aleapau petōliume ko ia', tuku kehe 'o ka pehē 'e he Kapineti' ko e tōmui' ia 'oku 'ikai ko e fo'ui ia 'o e kautaha kole.

7 Laiseni fakatotolo⁷

- (1) 'E ngofua ki he Kapineti' ke ne 'oatu ha laiseni fakatotolo kau ki hono kātoa pe konga 'o e konga fonua 'oku kole'i, pea ko e laiseni fakatotolo kotoa 'oku 'oatu 'o fakataatau mo e Lao'ni 'e felāve'i mo e ngaahi fokotu'u 'oku teuteu ki ai' te ne fakamafai'i 'a e taha ma'u laiseni' ke ne fakatotolo ki he petōliume' 'i he funga fonua kotoa 'oku hā 'i he laiseni ko ia pe ko hano konga ē

Ka kuo pau he 'ikai ke 'oatu ha laiseni fakatotolo ia ki ha konga fonua kuo 'osi fai ki ai ha aleapau petōliume fakataatau ki he Kupu 8:

Pea 'ikai ngata ai' ka 'oku 'ikai foki ha konga ia 'o e kupu' ni te ne ta'ofi 'a e Kapineti' mei ha'ane 'oatu ha laiseni fakatotolo 'o laka hake 'i he taha pe ko ha laiseni fakatotolo kehe 'e taha pe ngaahi laiseni ki ha taha kehe pe ni'ihī kehe kau ki he konga fonua tatau pē.

- (2) Ko e taha ma'u laiseni fakatotolo kotoa pē kuo pau ke ne ma'u e ngaahi totonu mo e mafai 'oku foaki 'e he laiseni ko ia' lolotonga e kei fo'ou 'a e laiseni' fakataha mo e kau ma'u laiseni kehe 'a ia ne 'osi 'oatu kiate kinautolu ha ngaahi laiseni fakatotolo pē 'e toki 'oatu kiate kinautolu ha ngaahi laiseni fakatotolo ki he konga fonua tatau pē.
- (3) Ko e laiseni fakatotolo kotoa pē kuo pau ke ne 'uluaki lele 'i he ta'u 'e 2 pea hili ia' 'e toki fakalōloa mei he taimi ki he taimi 'i ha fai mai ha kole ke fakalōloa kaekehe pē ke poupou'i 'aki ha fakamo'oni mahino ko e taha ma'u laiseni' kuo ne fai ha ngāue fakatotolo lahi fe'unga lolotonga e mo'ui 'a e laiseni ko ia'.
- (4) 'E ngofua pē ki ha taha 'oku'ne lolotonga ma'u ha laiseni fakatotolo 'i ha taimi pē ke ne kole ki he Kapineti' ke ne fai ha aleapau petōliume ki hono kotoa pe konga 'o e konga fonua 'oku' ne lolotonga ma'u laiseni fakatotolo ki ai'; pea 'i ha'ane ma'u ha aleapau petōliume ki hono kotoa pe konga 'o e konga fonua ko ia' kuopau leva ke ngata 'a e ngaahi laiseni fakatotolo kotoa ki he kotoa pe konga 'o e konga fonua' ko ia ta'e toe totongi 'e he Pule'anga 'o Tonga' ha totongi huhu'i ki he kau ma'u laiseni'.
- (5) 'E ngofua ki he Kapineti' ke teuteu'i mo pulusi ha fa'ifa'itaki'anga laiseni fakatotolo. Kuo pau ke fa'u 'a e laiseni fakatotolo ko ia 'i he sipinga anga maheni pea kau ai 'a e ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi tu'unga 'o e fa'ifa'itaki'anga laiseni fakatotolo ko ia.

Ka kuo pau ‘e ngofua ki he Kapineti ke fai ha ngaahi liliu, tamate‘i mo tanaki atu ha ngaahi kupu fakalahi fekau‘aki mo ha laiseni fakatotolo ‘o hangē ‘e pehē ‘e he Kapineti ‘e hoa mo taau.⁸

8 Aleapau petōliume⁹

- (1) ‘I ha fai mai ha kole ‘a ha taha ‘oku’ ne fie fakatotolo fekumi mo/pe keli petōliume’, ‘e ngofua ki he Kapineti’, fakatatau ki he tu‘utu‘uni ‘a e Kupu 9 pea mo e kupu-si‘i ‘oku hoko atu ki ai’, ke na fai ha aleapau petōliume mo e taha ko ia’ kau ki ha konga pe ngaahi konga fonua ‘a ia ne fai ki ai e kole’.
- (2) ‘E ngofua ki he Kapineti ke teuteu‘i mo pulusi ha fa‘ifa‘itaki‘anga aleapau petōliume.

Kuo pau ke fa‘u ‘a e aleapau petōliume ‘i he sipinga anga maheni pea kau ai ‘a e ngaahi tu‘utu‘uni mo e ngaahi tu‘unga ‘o e fa‘ifa‘itaki‘anga aleapau petōliume ko ia.

Ka kuo pau ‘e ngofua ki he Kapineti ke fai ha ngaahi liliu, tamate‘i mo tanaki atu ha ngaahi kupu fakalahi fekau‘aki mo ha aleapau Petōliume ‘o hangē ‘e loto ki ai ‘a e Kapineti ‘e hoa mo taau ka kuo pau ko e ‘elia ‘e ngaue‘aki ki he aleapau petōliume ko ia ‘e ‘ikai laka hake ‘i he maile tapafa ‘e 2,000, pe tanaki fakataha ‘a e ngaahi ‘elia ko ia ‘e ‘ikai laka hake ‘i he maile tapafa ‘e 2,000.¹⁰

9 Aleapau petōliume taautaha ‘i ha feitu‘u ‘oku lahi hake ‘i he maile tapafa ‘e 2,000

‘E ngofua ki he Kapineti ke fai ha aleapau petōliume ‘e taha fekau‘aki mo ha ‘elia pe ngaahi ‘elia ka neongo ia ko e ngaahi ‘elia fakakatoa ‘e ngaue‘aki ki he aleapau petōliume ko ia ka ‘e ngofua ke laka hake ‘i he maile tapafa ‘e 2,000, ‘o hangē ko ia kuo tu‘utu‘uni ‘e he kupu si‘i (2) ‘o e kupu 8.¹¹

10 ‘Oatu ha laiseni fakatotolo pe aleapau petōliume

‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha me‘a ia ‘i he Lao’ ni ke ne ta‘ofi‘aki hono ‘oatu ki he tokotaha tatau pē ha laiseni fakatotolo lahi hake ‘i he taha’ pe ko ha aleapau petōliume lahi hake ‘i he taha’.

11 Fanongonongo kau ki hono fakahoko, fakangata etc. ‘o ha aleapau petōliume¹²

Kuo pau ke hanga ‘e he Kapineti’, ‘i he vave taha’ pe hili hono fai, fakafoki, fakangata pe liliu ki ha taha ha aleapau petōliume pe ko e totonu kuo foaki, ‘o fai ha fanongonongo faka-Pule‘anga ‘o e me‘a ko ia ‘o fakahā ai ‘a e hingoa ‘o e tokotaha na‘e fai ‘a e aleapau petōliume mo ia, hingoa ‘o e tokotaha kuo liliu ki ai pea mo e feitu‘u ‘oku tu‘u ai ‘a e konga fonua ‘oku fai ki ai ‘a e aleapau.

12 Ngaahi Tu'utu'uni¹³

- (1) 'Oku ngofua ki he Kapineti ke fa'u pea hili hano fa'u, fulihi, liliu, fakatonutonu, fakafoki pe tāmatae'i ha ngaahi tu'utu'uni koe'uhi ke fakahoko 'a e ngaahi kupu 'o e Lao' ni, ka 'e fakatautefito 'a e ngāue 'a e ngaahi tu'utu'uni ni ki hono —
 - (i) fokotu'u ha sīpinga laiseni fakatotolo fa'ifa'itaki'anga mo ha sīpinga aleapau petōliume fa'ifa'itaki'anga;
 - (ii) fokotu'u, ngaahi fatongia, ngaahi monū mo e ngaahi mafai 'o ha kau 'ofisa ke nau hanga 'o fakahoko 'a e ngaahi tu'utu'uni 'a e Lao' ni kau ki ai mo ha laiseni fakatotolo mo ha aleapau petōliume kuo 'oatu pe fakahoko 'i ai;
 - (iii) tu'utu'uni e ngaahi totongi ke fai 'i hono 'oatu ha laiseni fakatotolo mo hono fai ha aleapau petōliume;
 - (iv) ta'ofi e ngaahi afi 'i he ngaahi feitu'u 'oku fai ai e ngaahi keli lolo';
 - (v) fokotu'u ha ngaahi konga fonua malu'i takatakai ki ha ngaahi me'angāue keli petōliume 'a ia kuo fokotu'u 'i he kilisitahi' kae kehe pē ke 'oua na'a laka hake 'a e lētiasi 'o e konga fonua malu'i 'o ha ngaahi me'angāue keli petōliume 'a ia kuo fokotu'u 'i he konga fonua 'i tahi 'i he mita 'e 500;
 - (vi) malu faka-lūkufua, mo'uilelei, ngaahi tu'unga faka-ngāue pea mo e lelei 'a e kakai 'oku nau keli lolo 'i he fonua 'i 'uta pe fonua 'i tahi; mo e
 - (vii) fakatonutonu 'o e Tepile.
- (2) Ko ha ngaahi tu'utu'uni kuo fa'u 'o fakatatau ki he palakalafi (vi) 'o e kupu si'i (1) 'e ngofua ke hoko 'a e ngaahi tu'utu'uni ko ia ko ha fakalahi pe ko e fetongi 'o e ngaahi kupu 'i he lao 'a e Pule'anga 'o Tonga 'oku lave ki he kau ngāue' mo ha ngaahi tu'utu'uni kuo fa'u ai 'oku lave ki he ngaahi me'a 'oku fakapapau 'i he palakalafi ko ia'.
- (3) 'E lau kuo' ne fai ha hia 'e ha taha pē kuo ne maumau'i ha kupu pē 'o ha tu'utu'uni kuo fa'u 'o fakatatau ki he kupu si'i I(iv), (v) mo e (vi) 'o e kupu ni, pea ka fakamaau'i pea 'ilo 'oku mo'oni te ne ngāue pōpula 'o 'ikai ke laka hake 'i he ta'u 'e 2 pe ko ha tautea pa'anga' 'o 'ikai laka hake 'i he \$5000 pe ko e hilifaki 'a e tautea pa'anga' mo e tautea ngāue pōpula' fakatou'osi.

13 Ngofua ke hū ki ha konga fonua ke fetongi 'a e tokotaha na'a ne ma'u'

- (1) Ka 'i ai ha taha ma'u laiseni pe ko ha taha ko e faha'i ia 'e taha 'i ha aleapau petōliume kuo 'ikai ke tali ke ne hū ki ha konga fonua kuo fetongi 'a e tokotaha na'a' ne ma'u', 'e he tokotaha ko ia ('oku' ne lolotonga ma'u 'a e konga fonua ko ia', 'e ngofua ki he taha ma'u laiseni ko ia' pe ko e tokotaha ko ia ke ne kole ki he Minisitā' ha ngofua ke ne hū 'aki ki he konga fonua ko ia'; 'e ngofua leva ki he Minisitā' fakatatau ki he kupu si'i (2) ke 'oatu 'a e fakangofua' ka 'e makatu'unga 'i ha fakapapau 'a e tokotaha kole ngofua' te ne totongi huhu'i 'a e maumau kotoa 'e hoko ki he konga fonua' pe ko e koloa pe ngoue pe ko ha toe tu'unga kehe pē 'e pēhē 'e he Minisitā' 'oku taau ke fokotu'u.

- (2) ‘I he te‘eki ke foaki ‘a e ngofua ko ia’ ‘oku lave ki ai ‘a e kupu si‘i (1), kuo pau ke hanga ‘e he Minisitā’ ‘o ‘atu ki he tokotaha ko ia ‘oku ne lolotonga ma‘u ‘a e kongā fonua na‘e tomu‘a ma‘ukehea’ ‘a e totonu ke fakahā hono loto’, pe ko ha ngofua kuo foaki pehē ‘e ‘ikai ke toe ‘ekea ‘i ha fakamaau‘anga faka-lao.
- (3) ‘I hano fakahā ki he tokotaha ‘oku’ne lolotonga ma‘u ‘a e kongā fonua na‘e tomu‘a ma‘ukehea ‘a e ngofua kuo foaki ‘i he kupu si‘i (1), kuo pau leva ke hanga ‘e he tokotaha ko ia’ ‘o fakangofua ‘a e tokotaha kuo foaki ki ai ‘a e ngofua pe ko ha taha kuo’ne fakamafai ke hū ki he kongā fonua ko ia’.
- (4) Pea kapau, hili hono fakahā kiate ia ‘a e ngofua ‘oku lave ki ai ‘a e kupu si‘i (1), ‘e fakafisi ‘a e tokotaha ‘oku’ne lolotonga ma‘u ‘a e kongā fonua na‘e tomu‘a ma‘ukehea ke fakangofua ke hū ki hono kongā fonua’ ‘a e tokotaha ko ia kuo ma‘u ngofua pe ko ha taha kuo ne ‘osi fakamafai, kuo pau ‘e lau kuo halaia ki he hia ‘a e tokotaha ko ia’, pea ka fakamaau‘i ‘o ‘ilo ‘oku mo‘oni ‘e tautea ia ‘o ‘ikai lahi hake ‘i he \$1000, pea ‘e toe tautea foki ‘o ‘ikai lahi hake ‘i he \$20 ki he ‘aho kotoa pē ‘oku’ne fakafisi pe ta‘e tali ai e fakangofua kuo fai.
- (5) ‘I hono ngāue‘aki ‘i he kupu’ni ko e lea “taha ‘oku’ne ma‘u” ‘e kau ki ai ‘a e taha ‘oku ne pule‘i, lisi, nofo‘i pe taha ‘oku ‘i ai ha‘ane kau ki he kongā fonua’; pea ko e lea “hū” ‘oku kau ki ai mo hono ngāue‘aki ‘a e ngaahi mafai ‘oku hā ‘i he laiseni’ pe ko e aleapau petōliume’.

14 Ngaahi mafai faka-lao pe faka-pule fakapalataha

Ko e tefito‘i me‘a fakapa‘anga faka-Pule‘anga pe toe me‘a kehe ‘oku fakapapau ‘i he aleapau petōliume pe kuo fai ‘i he Lao’ni kuo pau he ‘ikai ke liliu lolotonga ‘a e ‘uluaki ta‘u ‘e 10 ‘o ‘ene kei mo‘ui ‘aki ha ngaahi tu‘utu‘uni faka-lao pe faka-pule fakapalataha.¹⁴

15 Tamate‘i ‘o e Lao ki he ngaahi makakoloa.

Ko e ngaahi lave kotoa ki he fakatotolo petōliume ‘o e ngaahi laiseni fekumi pea mo e ngaahi lisi keli petōliume’ ‘a ia ‘oku hā ‘i he Lao ki he Ngaahi Makakoloa, kuo pau ke lau ia kuo tamate‘i ‘i he taimi pe ‘e fakahoko ai ‘a e Lao ni. ’

TEPILE

*(Kupu 5(1))***KO E TOHI KOLE KI HA LAISENI FAKATOTOLO PE KO HA ALEAPAU PETŌLIUME**

1. Hingoa pe ngaahi hingoa kakato ‘o e taha kole pe ko e kau kole
2. Kapau ko ha kole ‘a e tokotaha pe ko ha tokolahi —
 - (a) Tu‘asila
 - (b) Tu‘unga faka-fonua
 - (c) Ngāue ‘oku fai ‘e he tokotaha kole kotoa pe
3. Kapau ko ha kole mei ha kautaha—
 - (a) Lao ‘oku lēsisita ai ‘a e kautaha’
 - (b) Fonua ‘oku lēsisita ai ‘a e kautaha’
 - (c) Tefito‘i feitu‘u ‘oku ngāue ai ‘a e kautaha’
 - (d) Kapau ko e tefito‘i feitu‘u’ ia ‘oku ‘ikai ke tu‘u ‘i he Pule‘anga’ ‘o Tonga’, pea fakahā e tu‘asila mo e hingoa ‘o e fakafofonga lao ‘i Tonga’.
 - (e) Ko e hā e ngāue ‘a e kautaha
 - (f) Hingoa mo e tu‘unga faka-fonua ‘o e talēkita takitaha
 - (g) Hingoa ‘o e tefito‘i ma‘u ‘inasi pe ma‘u sea takitaha pea mo e lahi ‘o e ‘ū ‘inasi ‘oku ne ma‘u.
4. Fakahā pe ko e aleapau petōliume pe ko ha laiseni fakatotolo petōliume ‘oku fiema‘u.
5. Tu‘unga mo e fakafuofua ‘o e lahi ‘o e kongā fonua ‘oku fai ki ai ‘a e kole’.
6. Fakamatala nounou kau ki he maheni ‘i he kuohili’ ‘i he fa‘ahinga ngāue kau ki he fekumi ki he petōliume’, pe ko e ngāue ki hono fakalele ha keli‘anga lolo.
7. Hingoa mo e ngaahi tu‘unga fakapoto ‘o e kau poto mataotao pe kau fale‘i faka-technikale.
8. Fakamatala nounou ‘o lave ki ha kau pe ala a‘u ki he fakama‘a lolo, mo e ngaahi faingamālie faka-maketi ‘i tu‘a Pule‘anga mei Tonga’ ni.
9. Fakahā hono lahi ‘a e sino‘i pa‘anga ‘e fai‘aki ‘a e ngāue ki he laiseni fakatotolo pe ko e aleapau petōliume ‘oku kole‘i —
 - (a) ‘a ia ‘e lava ke ma‘u ‘i he taimi ni;
 - (b) ‘a ia ‘e lava ke toki ma‘u mai fakataha mo e feitu‘u ‘e ma‘u mei ai.
10. Fakaha ‘a e ngaahi fakaikiiki ‘o e ngaue mo e fakamole si‘isi‘i taha kuo fokotu‘u atu ke ngaue ‘aki pe fakamole atu ki he ‘elia fekau‘aki mo ia na‘e fai ki ai ‘a e kole.¹⁵

11. Fakaha ha ola kovi mahu'inga 'o e ngaahi ngaue'anga kuo fokotu'u atu 'a ia 'e ngalingali te ne uesia 'a e 'ataakai mo ha ngaahi fokotu'utu'u ki hono pule'i pe ta'ofi 'a e me'a ko ia.¹⁶
12. 'Oatu ha fakaikiiki 'o e ngaahi fokotu'utu'u fekau'aki mo hono fakangaue'i mo ako'i 'a e kakai 'o Tonga.¹⁷

'Oku ou/mau fakahā heni ko e ngaahi fakamatala kotoa kuo fai 'oku totonu

.....

Fakamo'oni hingoa 'a e tokotaha kole*

*Kapau ko e taha kole ko ha kautaha pea fakahā 'a e tu 'unga 'o e tokotaha fakamo'oni hingoa

FAKAMATALA FAKALAHĪ

¹ **Tohi Lao Fakatonutonu 1988, Vahe 134** – Ngaahi Lao fika 3 'o e 1969, 15 'o e 1976, 30 'o e 1978, 10 'o e 1980, 8 'o e 1985, 46 'o e 1988

Ngaahi Lao Fakatonutonu	Kamata'anga
Lao 16 'o e 2009	26 'o Siulai 2013
Lao 42 'o e 2010	24 'o Novema 2010
Lao 5 'o e 2012	30 'o Siulai 2012

² Fetongi 'e he Lao 5 'o e 2012

³ Fetongi 'e he Lao 16 'o e 2009

⁴ Fakatonutonu 'e he Lao 42 'o e 2010

⁵ Fakatonutonu 'e he Lao 42 'o e 2010

⁶ Fakatonutonu 'e he Lao 42 'o e 2010

⁷ Fakatonutonu 'e he Lao 42 'o e 2010

⁸ Fetongi 'e he Lao 8 'o e 1985

⁹ Fakatonutonu 'e he Lao 42 'o e 2010

¹⁰ Fetongi 'e he Lao 8 'o e 1985

¹¹ Fetongi 'e he Lao 8 'o e 1983; Fakatonutonu 'e he Lao 42 'o e 2010

¹² Fakatonutonu 'e he Lao 42 'o e 2010

¹³ Fakatonutonu 'e he Lao 42 'o e 2010

¹⁴ Fakatonutonu ‘e he Lao 15 ‘o e 1976

¹⁵ Fakahu ‘e he Lao 8 ‘o e 1985

¹⁶ Fakahu ‘e he Lao 8 ‘o e 1985

¹⁷ Fakahu ‘e he Lao 8 ‘o e 1985